

**Stanisław Sankowski (1909–1993) – życie i spuścizna badacza dziejów
regionu radomszczańskiego**

Radomsko to miasto położone pomiędzy Częstochową a Piotrkowem Trybunalskim, które prawa miejskie otrzymało w 1266 r.¹. Już od średniowiecza w pobliżu funkcjonowały główne trakty handlowe w kraju. W mieście odbyły się dwa zjazdy, podczas których zdecydowano między innymi o wyborze na króla Polski Jadwigi Andegaweńskiej. Ziemi radomszczańskiej nie ominęły także powstania jak i działania militarne w I i II wojny światowej. Z tych względów do dziś na tym obszarze odnaleźć można liczne pamiątki z przeszłości. Mimo to Radomsko obiektem większych badań historycznych stało się dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym. Temat ten podjął Stanisław Sankowski. Jest to postać znana wyłącznie mieszkańcom miasta i okolic. Dla lokalnej społeczności to patron regionalnego muzeum, pedagog wierny swoim przekonaniom, ale przede wszystkim badacz historii regionu radomszczańskiego. Jego spuścizna to oprócz monografii miasta, opracowania historyczne, wiersze, obrazy, zebrane eksponaty, a także idea którą z pomocą uczniów i władz wcielił w życie – muzeum.

Przedmiotem poniższych rozważań jest życie i spuścizna badacza dziejów Radomska. Choć do dziś opracowano co najmniej kilka biogramów radomszczańskiego historyka², to nadal wiedza na jego temat pozostaje szczątkowa. Analogicznie jest ze znajomością jego dorobku. Z tego powodu poniższe dywagacje podzielono na dwie części, biogram historyka oraz jego spuściznę. W części pierwszej ukazana zostanie aktywność radomszczanina na polu urzędniczym w miejskim magistracie, której dotychczas ukazano jedynie pewne fragmenty. Dodatkowo znane już jego losy przedstawione zostaną w nieco innym świetle. Z kolei wydana w latach dziewięćdziesiątych monografia miasta do dziś służy kolejnym pokoleniom jego mieszkańców. To, a także kolejne etapy pracy S. Sankowskiego nad muzeum, zostanie przedstawione w części drugiej poniższych rozważań.

¹ S. Sankowski, *Z dziejów miasta Radomska (do 1939 r.)*, Uaktualnienie i pomoc przy red. D. Sankowski, Radomsko 1995, s. 16.

² *Biogramy dostępne w pozycjach: B. Frankowska, Historia utworzenia Muzeum Regionalnego w Radomsku, Radomsko 2008; S. Sankowski, Z dziejów miasta Radomska...; Informator Muzeum Regionalnego im. Stanisława Sankowskiego w Radomsku, Radomsko 2010.*

Biogram

Stanisław Sankowski z wykształcenia mgr filozofii na kierunku historia, zapamiętany został jako pedagog, muzealnik, archiwista, a przede wszystkim badacz dziejów Radomska i okolic. Twórca pierwszej monografii miasta nie był z pochodzenia radomszczaninem. Jak wynika z dokumentów przyszedł na świat w Brzeżanach na Podolu 8 kwietnia 1909 r.³. Zmarł natomiast 22 marca 1993 r. w mieście którego losy poznawał przez całe swe życie – Radomsku. W rodzinie Sankowskich żywe były tradycje patriotyczne i chrześcijańskie. Wśród przodków Stanisława odnaleźć można powstańców styczniowych, ale i członków sodalicii mariańskich. Rodzinę do ucieczki z Podola zmusił wybuch I wojny światowej. Po dwóch latach wędrówek Sankowscy znaleźli się w Radomsku⁴. Stanisław spędził tu dzieciństwo i lata młodości. W radomszczańskim gimnazjum rozwijał swoje zainteresowanie historią regionu na zajęciach kółka historycznego, bowiem szkoła aktywnie włączała się w życie miasta i parafii. W tym czasie S. Sankowski pod okiem ks. prefekta Bogumiła Kasprzaka rozwijał wartości duchowe i moralne wpojone niegdyś przez rodziców. Ponadto zaczął wówczas pobierać lekcje gry na skrzypcach i rozwijał swój talent muzyczny⁵.

W 1927 r. ukończył Gimnazjum Męskie Stanisława Niemca i zdał maturę⁶. Wówczas dostał się na studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie⁷. S. Sankowski był człowiekiem wielu talentów i pasji, dlatego wybór studiów nie był dla niego łatwy. Zdolności plastyczne sprawiły, iż pragnął kontynuować swą edukację w Akademii Sztuk Pięknych. Zamiłowanie do literatury i historii skłaniało go do poszukiwania kierunku studiów umożliwiającego mu wykonywanie zawodu pisarza. Ostatecznie przy wyborze pokierował się jednak względami finansowymi. Stan zdrowia schorowanego ojca pogorszył się wówczas do tego stopnia, że S. Sankowski musiał wziąć odpowiedzialność za sytuację materialną rodziny⁸. Jeszcze w trakcie trwania studiów magisterskich zaczął pracować w radomszczańskich urzędach. Wedle jego akt personalnych wykonywał wówczas prace biurowe, jako dietariusz⁹ (urzędnik) zatrudniony był w Starostwie Powiatowym¹⁰, w Państwowym Urzędzie

³ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APwPT), *Akta Miasta Radomska* (dalej: AMR), sygn. 463, b.p.

⁴ A. Chrzęszcz, *Ślady Chrystusa w mojej małej ojczyźnie*, mps, s. 3.

⁵ Ibidem, s. 3–4.

⁶ APwPT, AMR, sygn. 463 – Odpis świadectwo dojrzałości 31 maja 1927 r., b.p.

⁷ Ibidem, sygn. 463 – Życiorys z 15 grudnia 1933 r., b.p.

⁸ A. Milczanowska, *Życie i dzieło Stanisława Sankowskiego (1909–1993) – pedagoga i twórcy Muzeum Regionalnego w Radomsku*, Opole 1999, mps, s. 19.

⁹ Dietariusz inaczej djurnalista był pracownikiem biurowym bez etatu, pensje wypłacano mu za dni pracy. *Słownik Ilustrowany Języka Polskiego*, red. M. Arcta, Warszawa 1916, s. 186.

Pośrednictwa Pracy w Radomsku¹¹ i w Powiatowym Komitecie do Spraw Bezrobocia¹². Wówczas prawdopodobnie pracował także w archiwum radomszczańskiego Magistratu. O tym etapie jego życia brak jednak informacji w aktach personalnych. Trudy pracy w archiwum wspominał natomiast w swojej monografii. Akta miasta Radomska liczyły wówczas jak się okazuje około 4000 poszytów. Zdecydowaną większość przedstawiały dokumenty z końca XVIII w. do czasów mu obecnych¹³. Jednak S. Sankowski odnalazł także 15 pergaminów z okresu wcześniejszego¹⁴. Te dotychczas nieopracowywane przez nikogo dokumenty młodemu badaczowi pokazały losy Radomska w zupełnie innym świetle. S. Sankowski właśnie wówczas zapragnął w pracy magisterskiej rozwijać swe zainteresowanie historią Radomska. Pod opieką naukową wykładowców z krakowskiej uczelni zajął się tematem „Przyczynki do dziejów miasta Radomska”. Studiował historię z przerwami od 1928 r. do 1935 r.¹⁵

Od 1932 r. do 1933 r. przebywał na szkoleniu dla podchorążych rezerwy w 7 Dywizji Piechoty w Częstochowie. Otrzymał wówczas awans na plutonowego¹⁶. Już jako rezerwista został komendantem Federacji Związku Byłych Wojskowych na cały powiat radomszczański¹⁷.

Po ukończeniu krakowskiej uczelni na stałe związał się z radomszczańskim Magistratem. Ten etap życia dotychczas nie był zauważany w jego biogramach. Epizod z pozoru nieznaczący, znacząco wpłynął na jego karierę. Wówczas bowiem nawiązał szereg znajomości – choćby z burmistrzem Lucjanem Kwaśniewskim, które zaważyły na jego powojennych losach. Wedle opinii przełożonych był gorliwym, skrupulatnym i niezwykle sumiennym pra-

¹⁰ APwPT, AMR, sygn. 463 – Odpis zaświadczenia z dnia 17 września 1929 r. wystawiony 31 sierpnia 1934 r., b.p.

¹¹ Ibidem, sygn. 463 – Odpis zaświadczenia z dnia 21 października 1929 r. wystawiony 14 sierpnia 1931 r., b.p.

¹² Ibidem, sygn. 463 – Życiorys 15 grudnia 1933 r., b.p.

¹³ S. Sankowski, *Przyczynki do dziejów miasta Radomska*, Radomsko 1938, mps, s. 1; *Lirka i Stach, listy*, oprac. B. Frankowska, Radomsko 2016, s. 43–44.

¹⁴ W dokumentacji rodziny Sankowskich odnaleźć można kopie inwentarza królewskich dekretów i przywilejów nadanych miastu Radomsku. Dokument sporządzony w połowie 1922 r. zawiera dokładny spis 15 pergaminów odnalezionych przez Sankowskiego w zupełnie innej części magistratu. Były wśród nich wówczas przywilej króla Zygmunta III z 1595 r., króla Zygmunta I z 1545r., króla Stanisława Augusta z 1777 r., i in. Archiwum rodziny Sankowskich, *Inwentarz dekretów i przywilejów nadanych przez Królów Polski miastu Radomsku z dnia 1 czerwca 1922 r.*

¹⁵ Promotorów pracy magisterskiej S. Sankowskiego było kilku ze względu na fakt, iż studia przerywał. Z dokumentacji wynika, iż byli nimi: prof. Władysław Semkowicz, prof. Zofia Kozłowska-Budkowa, prof. Wacław Sobiecki (1931), prof. Roman Grodecki (1938–1939). Ostatecznie obronił pracę magisterką w 1964 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu; T.A. Nowak, SANKOWSKI Stanisław Radosław, [w:] *Radomszczański Słownik Biograficzny*, T. I, red. G. Mieczyski, Radomsko 2017, s. 164–165.

S. Sankowski, *Z dziejów miasta Radomska ...*, s. 4; S. Sankowski, *Prace historyczne*, t. I, Radomsko 2016, s. 3; *Lirka i Stach, listy*, oprac. B. Frankowska, s. 48, 52.

¹⁶ APwPT, AMR, sygn. 463 – Świadeństwo Dywizyjny Kurs Podchorążych przy 7 Dywizji Piechoty w Częstochowie, 1933 r., b.p.

¹⁷ A. Milczanowska, op. cit., s. 21.

cownikiem¹⁸. Dzięki przeprowadzonej kwerendzie miał przyczynić się do rozwiązania kilku ważnych kwestii administracyjnych. Jako pierwszy udokumentował prawo używania przez miasto herbu zamieszczonego na fasadzie magistratu. Jednak najważniejszą jego zasługą było rozwiązanie trwającego około 500 lat sporu między miastem Radomskiem, a wsiami Radziechowice, Bogwidzowy i Stobiecko dotyczącego pastwisk miejskich¹⁹. Jako humanista dość dobrze radził sobie w szeregach urzędników. Pracował co prawda na przeróżnych stanowiskach jednak chyba największy wpływ miały na to częste braki w miejskich kadrach i jego zły stan zdrowia. Od grudnia 1933 r. do kwietnia 1935 r. pełnił funkcje: pomocnika sekretarza Zarządu Miasta, p. o. sekretarza Zarządu Miasta, a także referenta Wydziału Prezydyjnego. Ponadto prowadził w tym okresie dział opieki społecznej, dział gospodarczy, kasę miejską, a także dziennik podawczy²⁰. Były to wszystko prace biurowe wymagające wiedzy szczegółowej z rachunkowości czy z podstaw ówczesnego prawa. Pod koniec 1935 r. burmistrz miasta Radomska zlecił mu prowadzenie Sekretariatu Powiatowego Komitetu Niesienia Pomocy Najbiedniejszym Miasta Radomska²¹. W sierpniu 1935 r. rozpoczął pracę w Referacie Ogólnym Zarządu Miasta jako referent opieki społecznej²². Dwa lata przed wybuchem wojny S. Sankowski otrzymał wymówienie z magistratu. Kilka miesięcy później został ponownie zaangażowany do pracy i awansował w stopniu urzędniczym z rangi IX na VIII. W opiece społecznej pracował do marca 1938 r., gdy został tymczasowym referentem wojskowym²³. Była to ostatnia jego posada w radomszczańskim magistracie.

Wraz z nadejściem września 1939 r. S. Sankowski otrzymał powołanie do wojska. Jako dowódca 2 kompanii 25 pułku piechoty walczył w kampanii wrześniowej²⁴. W pobliżu miejscowości św. Anna został wzięty do niewoli. To wówczas prowadzony na stracenie miał zostać cudownie ocalony dzięki zawierzeniu Najświętszej Marii Pannie²⁵. Ostatecznie wysłano go do obozu jenieckiego. Do wyzwolenia przebywał w Itzehoe, Sandbostel, Lubece i Woldenbergu²⁶. W ostatnim z nich poznał profesora Karola Górskiego. Wraz z innymi współwięźniami drukowali znaczki upamiętniające ważne momenty dziejowe dla Polaków. Dodat-

¹⁸ APwPT, AMR, sygn. 463 – Zaświadczenia 26 kwietnia 1935 r. wystawione przez komisarza rządowego Władysława Landeckiego, b.p.

¹⁹ Archiwum prywatne rodziny Sankowskich, *Dokument poświadczający dokonania S. Sankowskiego jako urzędnika wystawiony przez przedstawicieli Radomska*, 11 lipca 1957 r.

²⁰ APwPT, AMR, sygn. 463, b.p.

²¹ Ibidem, sygn. 463, b.p.

²² Ibidem, sygn. 463, b.p.

²³ Ibidem, sygn. 463, b.p.; *Lirka i Stach...*, s. 46.

²⁴ K. Maciejewski, *Mowa poselska z 8 maja 2008 r.*, Sprawozdanie Stenograficzne z 15 posiedzenia Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 8 maja 2008 r., Warszawa 2008, s. 266.

²⁵ W źródłach innych niż wspomnienia S. Sankowskiego nie ma informacji na temat rozstrzelania przez Niemców polskich żołnierzy w tym rejonie. R. A. Sankowski, *Z walk jednostek 7 Dywizji Piechoty*, mps, s. 1–4.

²⁶ A. Milczanowska, *Życie i dzieło Stanisława Sankowskiego...*, s. 22–25.

kowo S. Sankowski w obozie opiekował się także biblioteką i kaplicą. Znajomość z toruńskim profesorem przetrwała także czasy powojenne²⁷. W rękach rodzinnych pozostaje korespondencja w której wymieniali swe spostrzeżenia z zakresu badania dziejów miast.

S. Sankowski do Radomska powrócił w lutym 1945 r. Wówczas jako młody ojciec liczył się z koniecznością podjęcia natychmiast pracy zarobkowej. Sprawa jednak łatwa nie była, gdyż w Magistracie po wojnie etatu dla niego zabrakło. Ostatecznie udało mu się otrzymać pracę w radomszczańskim oddziale kancelarii Polskiego Radia²⁸. Na tory szkolnictwa wprowadził go przyjaciel, wówczas pracujący nad odbudową radomszczańskiego liceum – Andrzej Chodura. S. Sankowski posadę przyjął i rozpoczął swą karierę dydaktyczną²⁹. Jako nauczyciel historii w I Liceum Ogólnokształcącym przekazywał uczniom wiedzę nie tylko o dziejach Polski, ale też Radomska i okolic. Starał się swoim wychowankom wpajać umiłowanie ojczyzny zarówno tej małej jak i tej dużej.³⁰ Jeden z uczniów S. Sankowskiego tak wspominał swego profesora: *Imponował wszechstronną wiedzą, mógł z powodzeniem (i często to robił) zastąpić każdego nauczyciela. Bywało, że prowadził lekcje matematyki, chemii, rysunku, biologii, łaciny itp. Nadobowiązkowo uczył języka angielskiego. Darzyliśmy go ogromnym zaufaniem. Nigdy nie kłamał*³¹.

Wśród wychowanków takie słowa pojawiały się dość często. Ma to również odzwierciedlenie w protokołach posiedzeń rady pedagogicznej radomszczańskiej placówki. Wszelkie wypowiedzi S. Sankowskiego nacechowane są troską o ucznia, ewentualnie o zapewnienie mu zaplecza dydaktycznego. W zestawieniu z troskami innych nauczycieli, rysuje się postać pedagoga oddanego w pełni misji nauczania, czasem poświęcającego czas rodzinny swoim wychowankom³². Już w pierwszym roku swej pracy w radomszczańskim liceum założył Koło Historyczne. Od początku starał się opracowywać na zajęciach dzieje regionu przy pomocy kopii oryginalnych źródeł. Atrakcyjność prowadzonych przez niego zajęć lekcyjnych jak i pozalekcyjnych stale rosła. Powiększało się także grono uczniów współpracujących z nim. Koło historyczne S. Sankowskiego dość często organizowało akademie szkolne z okazji ważnych rocznic państwowych. Dodatkowo tworzyło także albumy historyczne i wystawy³³. Wśród prowadzonych przez niego zajęć pozalekcyjnych wyróżnić można także koło filateli-

²⁷ A. Chrząszcz, op. cit., s. 4; *Lirka i Stach...*, s. 219.

²⁸ Ibidem, s. 6–9.

²⁹ Ibidem, s. 6–9.

³⁰ S. Sankowski, *Z dziejów miasta Radomska...*, s.7.

³¹ J. Starostecki, *Wierny przysiędze, Wspomnienie ucznia o profesorze Stanisławie Sankowskim*, „Nasz Dziennik”, 21 lipca 1998, s. 9.

³² APwPT, *I Liceum Ogólnokształcące im. Feliksa Fabianiego w Radomsku*, sygn. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 13, b.p.

³³ Ibidem, sygn. 6; S. Sankowski, *Koło historyczne I liceum Ogólnokształcącego włącza się w obchody 1000-lecia państwa polskiego*, „Wiadomości Historyczne” 2/1962, s. 191–192.

styczne i teatr. Jego wychowankowie w 1965 r. i 1971 r. zajęli pierwsze miejsce w Ogólnopolskim Maratonie Filatelistycznym. S. Sankowski słynął także z organizowanych przez siebie wycieczek turystyczno-krajoznawczych. W pamięci uczniów zostały zwłaszcza te rowerowe dodatnio wpływające na kondycje fizyczną, poszerzające wiedzę przyrodniczą, geograficzną i historyczną o ziemi radomszczańskie³⁴. W radomszczańskich placówkach najczęściej prowadził lekcje historii jednak czasem miał też godziny filozofii czy języka angielskiego. Tego ostatniego nauczył się sam w trakcie pobytu w obozie jenieckim. Swe zajęcia prowadził w Liceum Pedagogicznym, Liceum dla Pracujących i Technikum Mechanicznym³⁵.

S. Sankowski od zawsze był społecznikiem. Oprócz pracy w szkole znajdował czas dla Ochotniczej Straży Pożarnej. Mimo wielu zajęć często także grywał na skrzypcach i malował. W radomszczańskim szkolnictwie pracował nieprzerwanie do 1972 r. Na emeryturę przeszedł w zasadzie tuż po zrealizowaniu swego największego marzenia – muzeum. Poświęcił się wówczas całkowicie badaniu historii Radomska. Publikował artykuły w prasie codziennej i przeprowadzał odczyty historyczne w regionie radomszczańskim³⁶.

Za swoją pracę zawodową i społeczną został odznaczony: Złotym Krzyżem Zasługi (1969), Medalem Zwycięstwa i Wolności (1972), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1975), medalem „Za udział w wojnie obronnej” (1982), odznaką za wysługę Ochotniczej Straży Pożarnej, złotą i srebrną odznaką honorową Polskiego Związku Filatelistycznego. Największą wartość dla S. Sankowskiego miał jednak medal Pro Ecclesia et Pontifice, z 18 grudnia 1975 r. Uehonorował go nim papież Paweł VI za zorganizowanie życia religijnego w obozie jenieckim, niezłomną postawę w nauczaniu historii i zasługi w wychowaniu młodzieży w duchu wiary³⁷. Badacz dziejów miasta został pochowany na Starym Cmentarzu w Radomsku. Od 2008 r. S. Sankowski jest patronem radomszczańskiego Muzeum Regionalnego³⁸. Ogrom pracy, którą wykonał za życia z pewnością nie był by możliwy, gdyby nie wsparcie małżonki. Irena i S. Sankowscy doczekali się pięciu synów.

Spuścizna

³⁴ S. Sankowski, *Koło historyczne I liceum Ogólnokształcącego włącza się w obchody 1000-lecia...*, s. 191–192.

³⁵ A. Milczanowska, *Życie i dzieło Stanisława Sankowskiego...*, s. 25.

³⁶ A. Chrząszcz, op. cit., s. 10.

³⁷ P. Patora, *Znane rody województwa łódzkiego: Sankowscy cenią ojczyznę i wiarę*, „Dziennik Łódzki” 2010, <http://www.dzienniklodzki.pl/artukul/267928.znane-rody-województwa-lodzkiego-sankowscy-cenia-ojczyzne-i-wiare.id,t.html?cookie=1> – dostęp z dnia 26.01.2015 r.

³⁸ <http://muzeum.radomsko.pl/muzeum-regionalne/patron-muzeum/k> – dostęp z dnia 26.01.2015 r.

Głównym tematem badań Stanisława Sankowskiego były dzieje Radomska. Opracowywał także zagadnienia z zakresu dydaktyki nauczania, etnografii, czy wspólnot chrześcijańskich. Spuścizna radomszczanina jest więc niejednorodna. S. Sankowski był człowiekiem wielu talentów, pozostawił po sobie nie tylko monografię miasta i artykuły dotyczące jego historii, ale także zbiór wierszy, obrazów i eksponatów. Jednak chyba pozostałością największej wagi jest idea, którą zmaterializował – muzeum. Nie sposób przedstawić w tym miejscu każdej części spuścizny z osobna, dlatego ukazany zostanie jedynie zarys jej najważniejszych elementów.

Rozważania nad historią miasta S. Sankowski rozpoczął w czasie studiów uniwersyteckich pracą „Przyczynki do dziejów miasta Radomska”. Poszukując wówczas informacji na powyższy temat w bibliografii L. Finkla³⁹ znalazł jedynie jedną wzmiankę. Choć badania nad dziejami miast prowadzone są w Polsce od XIX w. to nikt Radomskiem się nie zajmował. S. Sankowski informacje pozyskane podczas kwerendy w archiwach: magistratu, cechów rzemieślniczych, kościołów i in. z czasem uzupełnił przekazami ustnymi i literaturą wspomnieniową⁴⁰. We wstępie pracy „Przyczynki do dziejów miasta Radomska” napisał, że miasto choć posiada spory багаż historyczny nadal nie ma swego historyka. Mianując się badaczem jego dziejów zaznaczył, że jego głównym celem jest obudzenie lokalnego patriotyzmu wśród radomszczan⁴¹.

Od początku dostrzegał także potrzebę publikacji swej pracy. Zaraz po studiach rozpoczął starania w tym kierunku, choć zatrudnienie w Magistracie nie ułatwiało tego. W 1936 r., gdy zakończył pewien etap pracy nad monografią, skierował prośbę do miejskich władz o sfinansowanie publikacji i wpisanie jej w opracowywany wówczas budżet miejski⁴². Zła sytuacja finansowa Radomska nie pozwoliła jednak na pozytywne jej rozpatrzenie. W 1939 r. swoją pracę wysłał profesorowi Romanowi Grodeckiemu do recenzji. Ten obiecał się nią zająć jednak brak informacji sugeruje, że wojna musiała tę sprawę zatrzymać. W liście od profesora, S. Sankowski otrzymał natomiast fragment książki „Przyczynki do dziejów pieniądza w Polsce XIII w.” do której udostępnił autorowi dokument lokacji miasta Radomska z 1266 r.⁴³.

Podczas, gdy on przebywał w obozie jenieckim jego monografia stała się obiektem zainteresowań niemieckich władz. Jak wynika z przekazów ustnych członków rodziny prace

³⁹ *Bibliografia historii polskiej*, zebrał L. Finkel, współ. H. Sawczyński, cz. 1–3, Kraków 1891–1914.

⁴⁰ S. Sankowski, *Przyczynki...*, s. 1.

⁴¹ *Ibidem*, s. 1.

⁴² APwPT, AMR, sygn. 463, b.p.

⁴³ Archiwum prywatne rodziny Sankowskich, *List od prof. Romana Grodeckiego do Stanisława Sankowskiego z fragmentem książki „Przyczynki do dziejów pieniądza w Polsce XIII w.”*, 7 stycznia 1939 r.

przechowywano w ukryciu, ponieważ okupant chciał wykorzystać jej części propagandowo. Niektóre z notek profesora z pracy zostały odpowiednio sparafrazowane i podane do wiadomości mieszkańców. Według tych informacji Radomsko miała zakładać ludność niemiecka. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX w. S. Sankowski podjął wysiłek uaktualniania swego dzieła. Skontaktował się wówczas z profesorem Stanisławem Herbstem. Ten pomógł mu pozyskać literaturę do zaktualizowania pracy, wyjaśnić pewne problemy dotyczące dziejów miasta, a także ustalić czy nikt nie zajmował się wcześniej tą tematyką⁴⁴. Nowa szansa na publikację pojawiła się dopiero w 1958 r. Wówczas „Przyczynki do dziejów miasta Radomska” zostały nagrodzone w ogólnopolskim Konkursie Monografii Miast. Praca została opatrzona herbem „Krzywda”⁴⁵. Prawdopodobnie dlatego, że niekiedy w Polsce pieczętowała się nim rodzina Sankowskich. Jednak w dokumentach rodzinnych informacji na ten temat brak. Interesując się heraldyką jeden z dłuższych rozdziałów swej pracy poświęcił analizie herbu znajdującego się na miejskim Magistracie. Swe badania oparł na dokumentach pozyskanych w archiwum radomszczańskim. Poszukiwał związków pomiędzy herbem Radomska a innych miast w okolicy⁴⁶. Ustalenia S. Sankowskiego można dziś skonfrontować z opracowaniem prof. M. Antoniewicza, który również zajął się tym tematem. W analizach obu uczonych można znaleźć wiele punktów wspólnych dotyczących dziejów herbu i pieczęci miejskich. S. Sankowski był jednak orędownikiem tego widniejącego po dziś dzień na ratuszu. W swojej analizie wspominał o pieczęci królewskiej którą posługiwano się w Radomsku w średniowieczu, jednak w głównej mierze zajął się opisem herbu Grzymała. Radomszczanin przedstawił wszystkie jego podobizny jakie znalazł w magistracie. Dodatkowo prześledził ich historię oraz zmiany poczynione w ich strukturze na przestrzeni lat. Profesor M. Antoniewicz znacząco uzupełnił informacje przedstawione w dwudziestolecium międzywojennym przez S. Sankowskiego⁴⁷. Jednak do tej pory nikt nie określił precyzyjnie od kiedy miasto posługiwało się herbem Grzymała. Tekst „Przyczynków...” docenił prof. S. Herbst, który zachęcił autora do publikacji. Wkrótce S. Sankowski podpisał umowę z Wydziałem Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Radomsku, która nakładała, że praca miała zostać wydana w 1959 r. Wówczas otrzymał także pozytywną opinię o niej z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi. Profesor Bohdan Baranowski wraz z Romanem Kaczmarkiem zwrócili jednak uwagę na brak w monografii miasta historii ruchów społecznych XIX i XX w. Mimo

⁴⁴ Archiwum prywatne rodziny Sankowskich, *List od profesora Stanisława Herbsta do Stanisława Sankowskiego*, 20 marzec 1958 r.

⁴⁵ Ibidem, *Pismo z Polskiego Towarzystwa Historycznego zawiadamiające o nagrodzie*, 6 październik 1958 r.

⁴⁶ S. Sankowski, *Przyczynki...*, s. 52–65.

⁴⁷ M. Antoniewicz, *O najdawniejszej formie i ewolucji herbu miasta Radomska*, „Zeszyty Radomszczańskie”, 1/2007, s. 9–24.

wszystko, wedle dołączonej opinii miała ona istotnie wzbogacić regionalną bibliografię⁴⁸. Ingerencje cenzury sprawiły jednak, że autor nie zdecydował się jej wydać za swojego życia⁴⁹. Spora część drukiem ukazała się dopiero w 1995 r. pt. „Z dziejów miasta Radomska (do 1939 r.)”. Wówczas aktualizacji dzieła życia swego ojca podjął się syn Dominik Sankowski⁵⁰.

Pierwotny posiadał XIX rozdziałów w układzie chronologicznym, aktualizacja ma ich XVI. Zasadniczo zachowana została większość wątków opracowanych przez S. Sankowskiego⁵¹. Brak jednak szeregu tabel, które zamieścił autor dla dokładniejszego zilustrowania źródeł. Aktualizacja natomiast bogatsza jest o historię radomszczańskiej mniejszości żydowskiej i miasta w XX w. S. Sankowski w oryginale nie pominął dziejów najnowszych, ale też nie ukazał ich w pełni. Niekiedy przy rozważaniach nad terytorium miasta, analizę rozpoczynał od średniowiecza a kończył na XX w. Dodatkowo na samym końcu odnaleźć można rozdziały poświęcone wzmiankom kronikarskim do 1937 r., a także analizę stanu ludności i nieruchomości miejskich z tego czasu. Jako miejski urzędnik S. Sankowski był w stanie zgromadzić informacje dziś już nieosiągalne ze względu na stan akt miasta Radomska. W swoich przyczynkach zamieścił choćby listę burmistrzów miejskich i ich zastępców od początku wieku XIX⁵². Ponadto oryginalny tekst opatrzony był dość szczegółowym aparatem badawczym. Autor zaznaczył we wstępie swej pracy, że ma on służyć przyszłym pokoleniom historyków do weryfikacji jego badań. Monografia zarówno pierwotna jak i ta wydana posiadają dużą ilość materiału ikonograficznego. „Przyczynki do dziejów miasta Radomska” choć od ich opracowania minęło sporo czasu, do dziś często są zbiorem podstawowych informacji o mieście dla nie jednego ucznia.

Jeszcze jako urzędnik S. Sankowski, zaczął publikować w lokalnej prasie artykuły o dziejach regionu radomszczańskiego. W „Gazecie Radomskiej” w latach trzydziestych XX w. ukazywała się seria artykułów „Z przeszłości Radomska”. Przed wojną wydane zostały opracowania: „Dziesięć lat Pracy Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej

⁴⁸ Archiwum rodziny Sankowskich, *Pismo z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi*, 13 czerwca 1959r.

⁴⁹ W archiwum rodziny Sankowskich, a także w Archiwum Państwowym w Łodzi w zespołach: Podstawowa Organizacja Partyjna Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Wojewódzkim Urzędzie Kontroli Publikacji, Prasy i Widowisk w Łodzi; Komitet Łódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej; nie udało się odnaleźć cenzury. Jednak wedle przekazów członków rodziny to ona była głównym powodem zatrzymania druku „Przyczynków do dziejów miasta Radomska”.

⁵⁰ S. Sankowski, *Z dziejów miasta...*, s. 5. W 2016 r. praca magisterska została wydana w całości, przygotowaniem do druku zajął się T. A. Nowak, wydano ją pt. S. Sankowski, *Prace historyczne*, t. I, Radomsko 2016.

⁵¹ Sam autor w jednym z oficjalnych pism wspominał, że „Przyczynki ...” zawierały takie działy jak: historia miasta od jego początków, miejskie instytucje miłosierdzia, dzieje kościołów, cechy rzemieślnicze, szkolnictwo, przemysł i handel w Radomsku; APwPT, *AMR*, sygn. 463, b.p.

⁵² S. Sankowski, *Przyczynki...*, s. 204–205.

koła w Radomsku” (1937 r.), „Klasztor O.O. Franciszkanów w Radomsku” (1937 r.). Po powrocie z obozu jenieckiego napisał swoje wspomnienia z II wojny światowej, a także opracowanie „Ruch oporu na terenie powiatu radomszczańskiego”. Obie pozycje nigdy nie zostały jednak opublikowane. Było to spowodowane brakiem środków pieniężnych na ich wydanie. W latach 1962, 1964 na łamach „Wiadomości Historycznych”⁵³ ukazały się dwa jego artykuły. Zajął się wówczas omówieniem działalności Koła Historycznego, które prowadził w radomszczańskim liceum. Publikował, także wzmianki o historii Radomska w „Gazecie Radomszczańskiej” i w gazecie fabrycznej „Głos Famegu”. W 1965 r. wydał artykuł o Akademii Teologii Katolickiej w IV tomie „Chrześcijanina”. Jako opiekun szkolnej sekcji Filatelistycznej opracował katalog Okręgowej Wystawy Filatelistycznej wydany w 1972 r.⁵⁴ S. Sankowski opracował również Informator Turystyczno-Krajoznawczy Powiatu Radomszczańskiego, który nigdy nie został opublikowany. Realizację tego projektu rozpoczął w ramach konkursu ogłoszonego przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w kwietniu 1960 r. Informator oczekiwań stawianych przez organizację jednak nie spełnił. W recenzji maszynopisu wytyka się mu m.in.: przeładowanie informacjami i błędy w opisach zabytków. Autor miał nie dostrzec niektórych cennych eksponatów tego obszaru terytorialnego (nagrobek Jana Leżeńskiego w Chełmie⁵⁵). S. Sankowski informacje, które zamieścił w swoim opracowaniu zdobył jeszcze przed wojną z tego względu niektóre opisy nie były zgodne ze stanem faktycznym. Jednym z błędów było udostępnienie w nim informacji o retabulum ołtarzowym Hansa Sussa z Kulmbach⁵⁶. Publikacje stanowią dużą część spuścizny S. Sankowskiego. W rękach rodziny znajdują się także jego wiersze i obrazy. Te prezentowane były w radomszczańskim muzeum kilka lat temu.

Najtrwalszą częścią dorobku S. Sankowskiego jest zrealizowana idea o którą walczył przez lata – muzeum. Jako człowiek pochodzący z rodziny doświadczonej przez los, rozumiał wartość historycznych miejsc, pamiątek jak i samych wspomnień. Idea stworzenia muzeum towarzyszyła mu od początku pracy w radomszczańskim szkolnictwie.

⁵³ S. Sankowski, *Koło historyczne I Liceum Ogólnokształcącego w Radomsku na tle obchodów 1000-lecia państwa polskiego i XX-lecia PRL*, „Wiadomości Historyczne” 1/1964, s. 33–36; S. Sankowski, *Koło historyczne I liceum Ogólnokształcącego włącza się w obchody 1000-lecia...*, s. 191–192.

⁵⁴ A. Milczanowska, op. cit., s. 25.

⁵⁵ Kościół pod wezwaniem św. Michała w Chełmie znajduje się na liście rejestru zabytków dopiero od 1967 r. To w nim znajduje się obecnie wspomniany nagrobek pochodzący z XV w.

⁵⁶ Tryptyk gotycko-renesansowy przed II wojną światową znajdował się w kościele w Pławnie. Archiwum prywatne Elżbiety Sowińskiej-Siejak. *Recenzja Informatora Turystyczno-Krajoznawczego Stanisława Sankowskiego; brak jej autora i daty wystawienia*,

W grudniu 1946 r. w szkolnym czasopiśmie „Nasz Świat” opublikował „Apel Historyka”⁵⁷. Nakłaniał w nim uczniów do poszukiwania w swoim otoczeniu historycznych pamiątek. Prostymi słowami wskazywał miejsca, gdzie jego wychowankowie mogli poznawać dzieje regionu sami. Dodatkowo skierował do nich prośbę by dokumentowali swoje znaleziska. Miało to wszystko dać fundamenty pod powstanie Muzeum Ziemi Radomszczańskiej⁵⁸.

Drugi apel z grudnia 1959 r. opublikowany w „Gazecie Radomszczańskiej” skierowano do mieszkańców zarówno powiatu jak i miasta. Tekst różnił się od poprzedniego jednak cel był niezmiennie ten sam. Społeczeństwo miało zauważyć wokół siebie historyczne tablice, mogiły, czy miejsca pamięci. Ponadto zgromadzone wówczas: monety, fotografie, czy przedmioty codziennego użytku z poprzedniej epoki miały powiększyć liczbę eksponatów w przyszłym muzeum. Inicjatywa cieszyła się wówczas szerokim zainteresowaniem⁵⁹.

Wkrótce Koło Historyczne prowadzone przez S. Sankowskiego mogło się pochwalić licznymi osiągnięciami. Z okazji świąt państwowych obchodzonych w latach sześćdziesiątych, uczniowie przygotowali kilka wydarzeń promujących idee powstania Muzeum Powiatu Radomszczańskiego. S. Sankowski koordynując prace uczniów podzielił ich na następujące sekcje: muzealną, archiwalną, biblioteczną, wystaw, opieki nad mapami historycznymi i wycieczkową. Wychowankowie na zajęcia pozalekcyjne poświęcali od 2 do 3 godzin tygodniowo. Koło historyczne jako jedną z pierwszych wystaw zrealizowało „Nasz wkład w obchody 1000-lecia Państwa Polskiego – Radomsko dawniej a dzisiaj”. Szczególne miejsce miał na niej zajmował dział „Zaczątek Muzeum Powiatu Radomszczańskiego”, gdzie umieszczono część zgromadzonych przez uczniów eksponatów⁶⁰. Kolejną wystawę pt. „Setna Rocznica Powstania Styczniowego” otwarto 22 stycznia 1963 r. Na niej swoje miejsce znalazły wycinki prasowe, fotografie mogli powstańców styczniowych z ziemi radomszczańskiej, mapa ilustrującą przebieg powstania w regionie, a także krzyż żelazny z 1861 r. – znaleziony na terenie Radomska⁶¹. Liczba wystaw rosła tak samo jak liczba eksponatów. Początkowo najwięcej pozyskiwano ich z samego centrum miasta, które poddawane było wówczas licznym modernizacjom. Podczas prac budowlanych wykopywano przeróżne historyczne artefakty. Wytrwałe dyżury w okolicy dawnego traktu kaliskiego zaowocowały następującymi zbiorami: ułamki ceramiki z późnego okresu halsztadzkiego, podkowy końskie, części wędzidła, fajeczka terakotowa z XVII w. – XVIII w., monety: dwa szóstaki Jana Kazimierza,

⁵⁷ <http://muzeum.radomsko.pl/muzeum-regionalne/patron-muzeum/> – dostęp z dnia 26.01.2015 r.

⁵⁸ B. Frankowska, *Historia utworzenia Muzeum Regionalnego w Radomsku*, Radomsko 2008, s. 10.

⁵⁹ Eadem, *Muzeum prof. Sankowskiego*, „Gazeta Radomszczańska”, 12 czerwca 2008, s. 6.

⁶⁰ S. Sankowski, *Koło historyczne I Liceum Ogólnokształcącego...*, nr 1, s. 35.

⁶¹ *Ibidem*, s. 36.

szeląg Jana Kazimierza, szóstak Leopolda Austriackiego⁶². S. Sankowski zadbał by autentyczność zbiorów potwierdzili fachowcy. Swoich wychowanków zabrał do Muzeum Archeologicznego w Łodzi. Uczniowie przeżyli niezwykłą lekcję archeologii pod okiem fachowców. Specjaliści potwierdzili wartość eksponatów precyzyjnie określając ich pochodzenie. Dzięki zgłoszeniu znalezisk w Łodzi, wzrosło zainteresowanie ziemią radomszczańską jako terenem badań archeologicznych⁶³. W połowie sierpnia 1963 r. podjęto prace wykopaliskowe we wsi Skrzydlew. Odkryto tam szereg przedmiotów i 9 grobów z okresu kultury prapolskiej⁶⁴. Pierwsze eksponaty początkowo przechowywane były w szkolnej szafie, z czasem kolekcja uległa powiększeniu i przeniesiono ją do mieszkania profesora. Opieszałość miejskich władz w stosunku do organizacji muzeum sprawiła, że S. Sankowski zdecydował się przekazać kolekcję oficjalnym aktem miastu. Dokonał tego we wrześniu 1966 r. jednak nie zmieniło to sytuacji lokalowej zbiorów. Nawet pierwsza oficjalna wystawa muzeum miała miejsce w domu państwa Sankowskich. Jednak mimo to zwiedziło ją 646 osób⁶⁵. W lipcu 1970 r., uchwałą Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, podjęto decyzję o uruchomieniu Muzeum Regionalnego w Radomsku. Eksponaty gromadzone przez młodzież liceum pozwoliły na utworzenie osobnej kolekcji archeologicznej⁶⁶. Muzeum Regionalne w Radomsku przetrwało do dnia dzisiejszego. Stały rozwój instytucji sprawił, że oprócz zbiorów przekazanych przez twórcę dziś posiada wiele innych eksponatów.

Autor monografii miasta Radomska nie od zawsze pragnął zostać historykiem. Zła sytuacja materialna rodziny i choroba ojca sprawiły, że wybrał ten kierunek. Zamiłowanie do miejskich dziejów wyniesione ze szkoły zapragnął rozwijać po zetknięciu się z archiwum miasta Radomska. W zasadzie już od czasów studenckich chciał przedstawić historię miasta jego mieszkańcom. Jako nauczyciel mógł poszerzać swoją wiedzę o regionie, a także propagować ją na zajęciach pozalekcyjnych. Przeżycia wojenne ostatecznie ukształtowały jego charakter. Wartości i przekonania wyniesione z domu rodzinnego starał się wpajać swym uczniom. S. Sankowski nie poddawał się laicyzacji narzucanej przez władze PRL. Wykazywał się isticie renesansową pracą twórczą jak na czasy w których przyszło mu żyć. W badaniach naukowych w zasadzie nic nie ograniczało go tematycznie. Po zestawieniu jego prac z życiorysem szybko można zauważyć, że każdy fragment jego

⁶² Ibidem, s. 34; B. Frankowska, *Historia utworzenia Muzeum...*, s. 12.

⁶³ S. Sankowski, *Pradzieje miasta Radomska*, „Wędrownik” 2003, s. 3, B. Frankowska, *Muzeum prof. Sankowskiego*, „Gazeta Radomszczańska”, 19 czerwca 2008, s. 6.

⁶⁴ S. Sankowski, *Pradzieje miasta...*, s. 3; B. Frankowska, *Historia utworzenia Muzeum...*, s. 25.

⁶⁵ B. Frankowska, *Muzeum prof. Sankowskiego*, „Gazeta Radomszczańska”, 10 lipca 2008, s. 6.

⁶⁶ <http://muzeum.radomsko.pl/muzeum-regionalne/patron-muzeum/> – dostęp z dnia 26.01.2015 r.

twórczości w jakimś stopniu dotyczy dziedzin jego życiowej aktywności. Oprócz historii interesował się m.in.: archeologią, muzealnictwem czy nawet etnografią. W zasadzie dla siebie jako dla historyka za życia wyznaczył dwa duże zadania. Pierwszym było szerzenie patriotyzmu zwłaszcza lokalnego, drugim pozostawienie po swojej działalności spuścizny. Zrealizował je oba za życia. Jako nauczyciel w radomszczańskim liceum dużą rolę przykładł do wątków regionalnych, a przez to rozbudził w wielu uczniach miłość do swej małej ojczyzny. Za pomocą różnych metod nauczania - dziś nazywanych aktywizującymi - zarysował w umysłach swoich wychowanków Radomsko jakie poznał analizując źródła. Swoich „Przyczynków...” za życia nie wydał jednak pozostawił miastu muzeum z którego korzystają kolejne pokolenia. Wśród uczniów profesora jest wielu nauczycieli i pasjonatów historii.

Streszczenie:

Stanisław Sankowski urodził się 8 kwietnia 1909 r. w Brzeżanach, zmarł 22 marca 1993 r. w Radomsku. W artykule przedstawiona została postać Stanisława Sankowskiego, jednego z pierwszych badaczy historii miasta Radomska. On napisał pierwszą monografię miasta „Przyczynki do dziejów miasta Radomska”, a także kilka artykułów o historii regionu. Pracował jako urzędnik w radomszczańskim magistracie, a także jako nauczyciel w liceum. Był inicjatorem powstania regionalnego muzeum. Gdy pracował w radomszczańskiej szkole wraz z uczniami odnalazł szereg historycznych przedmiotów. Od 2008 r. S. Sankowski jest patronem Muzeum Regionalnego w Radomsku

Summary:

Stanisław Sankowski was born 8 April 1909 in Brzeżany, he died 22 March 1993 in Radomsko. In this article, the author presents the profile of Stanisław Sankowski, one of the first researchers of the history of the city Radomsko. Additionally In this text will be discussed his legacy. He wrote first monographs the town – Przyczynki do dziejów miasta Radomska, and a few article about local history. He worked as clerk the Town Office of Radomsko, and teacher in secondary school. He was initiator creation Regional museum. While he worked at the school, he and his student found a lots of historical items. From 2008. Sankowski is a patron Regional Museum in Radomsko.

Słowa kluczowe:

Stanisław Sankowski, Radomsko

Key words:

Stanislaw Sankowski, Radomsko

Bibliografia

Źródła:

1. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim.
2. *Akta Miasta Radomska* sygn. 463.
3. *I Liceum Ogólnokształcące im. Feliksa Fabianiego w Radomsku*, sygn. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 13.
4. Archiwum prywatne rodziny Sankowskich.
5. Archiwum prywatne Elżbiety Sowińskiej-Siejak.

Opracowania:

1. Antoniewicz M., *O najdawniejszej formie i ewolucji herbu miasta Radomska*, „Zeszyty Radomszczańskie”, 2007, t. 1, s. 9–24.
2. *Bibliografia historii polskiej*, zebrał L. Finkel, współ. H. Sawczyński, cz. 1–3, Kraków 1891–1914.
3. Chrząszcz A., *Ślady Chrystusa w mojej małej ojczyźnie*, mps., s. 3.
4. Frankowska B., *Historia utworzenia Muzeum Regionalnego w Radomsku*, Radomsko 2008.
5. *Informator Muzeum Regionalnego im. Stanisława Sankowskiego w Radomsku*, Radomsko 2010.
6. *Lirka i Stach, listy*, oprac. B. Frankowska, Radomsko 2016.
7. Maciejewski, K., *Mowa poselska z 8 maja 2008 r.*, Sprawozdanie Stenograficzne z 15 posiedzenia Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 8 maja 2008 r., Warszawa 2008, s. 266.
8. Milczanowska A., *Życie i dzieło Stanisława Sankowskiego (1909–1993) – pedagoga i twórcy Muzeum Regionalnego w Radomsku*, Opole 1999, mps.
9. Sankowski R.A., *Z walk jednostek 7 Dywizji Piechoty*, mps.
10. Sankowski S., *Z dziejów miasta Radomska (do 1939 r.)*, Uaktualnienie i pomoc przy red. D. Sankowski, Radomsko 1995.
11. Sankowski S., *Przyczynki do dziejów miasta Radomska*, Radomsko 1938, mps.
12. *Słownik Ilustrowany Języka Polskiego*, red. M. Arcta, Warszawa 1916.

Artykuły:

1. Frankowska B., *Muzeum prof. Sankowskiego*, „Gazeta Radomszczańska”, 12 czerwca 2008.
2. Sankowski S., *Pradzieje miasta Radomska*, „Wędrownik” 2003.
3. Sankowski S., *Koło historyczne I Liceum Ogólnokształcącego w Radomsku na tle obchodów 1000-lecia państwa polskiego i XX-lecia PRL*, „Wiadomości Historyczne” 1/1964.
4. Sankowski S., *Koło historyczne I liceum Ogólnokształcącego włącza się w obchody 1000-lecia państwa polskiego*, „Wiadomości Historyczne” 2/1962.
5. Starostecki J., *Wierny przysiędźce, Wspomnienie ucznia o profesorze Stanisławie Sankowskim*, „Nasz Dziennik”, 21 lipca 1998 r.

Źródła elektroniczne:

1. <http://muzeum.radomsko.pl/muzeum-regionalne/patron-muzeum/> - dostęp z dnia 26.01.2015 r.
2. P. Patora, *Znane rody województwa łódzkiego: Sankowscy cenią ojczyznę i wiarę*, „Dziennik Łódzki”, 2010, <http://www.dzienniklodzki.pl/arttykul/267928,znane-rody-wojewodztwa-lodzkiego-sankowscy-cenia-ojczyzne-i-wiare.id,t.html?cookie=1> - dostęp z dnia 26.01.2015 r.